

RECENZE | ZPRÁVY

RECENZE | ZPRÁVY

Údajně nový pohled na československé dějiny. České vydání kdysi kontroverzní knihy z perspektivy německého historika

RENÉ KÜPPER

HEIMANNOVÁ, Mary: *Československo. Stát, který zklamal*. Havlíčkův Brod 2020, XXVIII + 404 s.

Recenzovat knihu, která původně vyšla před třinácti lety, není úplně snadné, už z toho důvodu, že spravedlivé posouzení musí vycházet z tehdejšího stavu výzkumu. Autorka text knihy pro české vydání nepřepracovala, pouze jej opatřila novou předmluvou pro české publikum. Přepřacování by přitom podle mého názoru bylo bývalo užitečné, už proto, že mnohé recenze původního vydání právem poukazyvaly na četné faktické chyby.¹

Monografie Mary Heimannové o dějinách Československa původně vyšla v angličtině v roce 2009 a byla propagována jako radikální, ale oprávněná a nutná revize obrazu československých dějin ve 20. století. Už tehdy vyvolala kniha, která v podstatě nebyla nijak zvlášť inovativní či průkopnická, bouřlivé diskuse a byla v České republice snad až příliš démonizována. V aktuálním českém vydání přisuzují Petr Pithart a Jan Urban na přebalu a v předmluvě knize důležitou roli v současných diskusích o nacionalismu a o demokracii: i nepříjemnou pravdu je podle nich nutno snést, a tato pravda je pro demokratickou společ-

1 Srov. např. HAHNOVÁ, Eva: O anglosaském provincialismu, české minulosti a jedné nové knize ze Skotska. *Britské listy*, 23. 1. 2010, s. 2–3, online in: <http://www.bohemistik.de/Heimann2.pdf> (6. 6. 2022).

nost nepostradatelná. Takové výroky přehánějí morální a vědecký význam knihy, která neobsahuje „pravdu“, ale pouze tu více, tu méně věrohodné a přesvědčivě podložené teze.

Heimannová uvádí v předmluvě českého vydání, že dvanáct českých nakladatelství údajně pod politickým tlakem odmítlo knihu vydat, některá z nich i navzdory již existující smlouvě (s. XIII). To by bylo opravdu skandální, ale taková obvinění z cenzury by bylo nutné doložit. Autorka zdůrazňuje, že knihu původně napsala pro anglicky mluvící publikum, aby napravila jeho údajně příliš pozitivní pohled na československé dějiny (s. XXVII) a vyvrátila „*whigov-sky liberální výklad československých dějin*“ (s. 336). Tento výklad je prý stále reprodukován i v českých zemích a je součástí představ české společnosti o sobě samé (s. 3). V její knize ale bohužel chybí kontextualizace tohoto výkladu² v historickém a veřejném diskurzu v Československu (nebo České republice) a o Československu, stejně jako historie diskurzu domácího i mezinárodního.

Demytizace je bezesporu důležitým úkolem historické vědy, ale autorka, jak sama přiznává, zvolila velmi polemický tón (s. XXVII), který často zní až uštěpačně. T. G. Masaryka (s. 22–23) a Antonína Dvořáka např. charakterizuje jako postavy, které k vlastenectví motivoval především kariérismus (s. 16), role československých legií v 1. světové válce (s. 36) a postavení československého exilu za 1. a exilové vlády za 2. světové války jsou vykresleny jako směšné (s. 30, 133) a i Alexander Dubček je charakterizován jako reformátor hnaný touhou po politickém vzestupu (s. 225). Tón je jistě otázkou vkusu, ale zvolený konfrontační styl nenapomáhá domnělé osvětové snaze knihy. I když byl název „Czechoslovakia: The State that Failed“ změněn na umírněnější „Stát, který zklamal“, autorka se zároveň rozhodla nezmírnit svou ostrou kritiku údajně obvyklého pohledu na dějiny Československa (s. XXV). Název knihy ale vyvolává otázky: do jaké míry tento stát selhal, koho zklamal? Aby bylo možné klasifikovat selhání nebo zklamání, byla by třeba srovnávací perspektiva, a ta tu chybí. Autorka prý nabízí českému a slovenskému publiku možnost „*podívat [se] na své vlastní dějiny čerstvým pohledem*“ (s. XXVII). Výsledkem je ale – i když asi nechtěně – výklad známý z publikací např. Sudetendeutsche Landsmannschaft³ a podobný narativům (nejen sudetě)německých nacionalistů. Autorka rovněž nezahrnuje často kritický pohled maďarských či polských historiků na dějiny Československa.

2 Jako příklad této interpretace je uveden KORBEL, Josef: *Twentieth-Century Czechoslovakia: The Meanings of Its History*. New York 1977 (s. 344, pozn. 4).

3 Srov. recenzi Volkera ZIMMERMANNNA: Mary Heimann, Czechoslovakia. The State that Failed, New Haven: Yale Univ. Press, 2009. *Bohemia*, 2010, Bd. 50, Nr. 2, S. 419–422.

Kniha chronologickým způsobem líčí dějiny Československa ve 20. století, a to hlavně politické dějiny. Ekonomické a sociálněhistorické aspekty jsou poněkud opomíjeny. Kapitoly o první republice („Demokracie zmítaná problémy“), o druhé republice („Pokušení fašismu“) a o období 1939–1945 („Republika a Protektorát“), které v českém vydání dohromady tvoří asi čtvrtinu knihy, byly po vydání anglického originálu zvláště ostře kritizovány.

Československo je autorkou vykreslováno jako nový stát bez vnitřního ospravedlnění, o kterém hrstka českých nacionalistů na pařížské mírové konferenci přesvědčila dohodové mocnosti lživou propagandou a který přes velké sliby nedokázal integrovat své národnostní menšiny ani urovnat česko-slovenské vztahy ke spokojenosti Slováků. Tak prý samý počátek tohoto státu obsahoval zárodek jeho rozkladu (s. XXVI, 333). Příčinu autorka vidí v „*neretformovan[ém] nekající[m] se [...] nacionalismu* [hlavně Čechů, ale také Slováků, který] *dvakrát skončil vytvořením a dvakrát zničením státu nazývaného Československo*“ a „*způsobil miliony zbytečných obětí*“ (s. 336). Je sice legitimní a nutné považovat Čechy a Slováky nejen za oběti, ale i za pachatele (s. XXIV) a kritizovat přehnaný český, ale i slovenský nacionalismus, autorka tu však zašla do druhého extrému. Jednostranně připisuje všechny politováníhodné události v československých dějinách 20. století tomuto nacionalismu. Ale: jaký je to nacionalismus? Opět chybějí definice a historické kontextualizace. Činí „*specifický habsburský způsob utváření národní identity – svazovaný více s jazykem a kulturou než s původem a náboženstvím*“ (s. 336) český nacionalismus nějak zvláštním a jedinečným? Je a byl jiný, nebo byl stejný jako ten maďarský či polský nebo nacionalismus Němců žijících v českých zemích? Zvláště vzájemné propojení a příbuznost českého a německého nacionalismu v českých zemích autorka většinou ignoruje.

Knihou se jako červená nit táhne monokauzální vysvětlení, které nebere v úvahu domácí ani mezinárodní kontext. Kromě tohoto poněkud zkresleného pohledu se také projevuje autorčina neznalost stavu bádání, zejména s ohledem na první republiku a Protektorát Čechy a Morava. Tato neznalost autorku někdy vede k nápadně chybným úsudkům. Heimannová nezohlednila rozsáhlý německý výzkum na toto téma, i když jeho výsledky jsou k dispozici i v českém překladu.⁴ Práce vychází především z anglosaské sekundární literatury a relativně malého počtu českých děl. Podobně bylo konzultováno poměrně málo edic pramenů, včetně českých.⁵ Autorka navíc často používá starší studie místo

4 Např. publikace Česko-německé a Slovensko-německé komise historiků.

5 Např. DEJMEK, Jindřich – KOLÁŘ, František (eds.): *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*. Praha 2001; KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava (eds.): *Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“*. Dokumenty z ob-

(tehdy) novějších.⁶ Tato okolnost dává tezíím Heimannové apodiktický nádech, a to na dosti úzkém základě pramenů a literatury. Několik příkladů: autorka bez jakéhokoli pramenného důkazu tvrdí, že čeští národní socialisté byli stejně, ne-li ještě radikálněji antisemitští, jako byli nacisté a jejich předchůdci (s. 18), nebo že demontáž demokracie v druhé Česko-Slovenské republice proběhla zcela bez nátlaku „Třetí říše“ (s. 91). Zcela mylné je hodnocení protektorátu jako spojence „Třetí říše“ s podobným postavením jako mělo Slovensko (s. 116); protektorát podle ní požíval jen o něco menší autonomii než posledně jmenované (s. 122). Ani tvrzení, že „*mezinárodní společenství [...] v Mnichově zasáhlo, aby zlomilo českou dominanci v mnohonárodním státu*“ (s. 53) není doloženo v diplomatických dokumentech zúčastněných mocností. Taková hodnocení ignorují tehdejší (a současný) stav výzkumu a prameny. Kniha tak ohledně protektorátu obsahuje četné chybné úsudky a hodnocení.⁷ Konečné cíle nacionálněsocialistické okupační politiky v protektorátu jsou navíc jen neadekvátně prezentovány (srov. s. 134, 140), což pak vede k tomu, že příčiny nuceného vysídlení Němců a Maďarů jsou v podstatě opět redukovány na český a slovenský nacionalismus a snahu o etnickou homogenitu (s. 155).

Zpět do první republiky: autorka tu nepřipustně zjednodušuje složitost poměrů ve prospěch své základní teze. Pouze jednou naznačuje, že Němci v Československu se v prvních letech republiky také sami vyloučili z vládní účasti (s. 57), ale jinak tvrdí, že tzv. Pětka českých stran vyloučila strany menšin z vlády s výjimkou několika krátkých období (s. 75). Je přitom dobře známo, že německé strany byly součástí vládních koalic v letech 1926 až 1938. Částečně oprávněnou, i když nijak novou kritiku první republiky⁸ kniha přináší v přehnané podobě a bez přesvědčivých důkazů. Dopady světové hospodářské krize

dobí říšského protektora Konstantina von Neuratha. Praha 1987; KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava – KÁRNÁ Edita (eds.): *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*. Praha 1991; či VONDROVÁ, Jitka (ed.): *Češi a sudetoněmecká otázka 1939–1945. Dokumenty*. Praha 1994.

6 Ohledně druhé republiky chybí např. RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha 1997; a GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Druhá republika 1938/39. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha 2004.

7 Jen několik příkladů: říšský protektor mohl podle Heimannové vydávat jenom dekrety stejně jako Emil Hácha (s. 121), protektorát byl údajně pod vojenskou správou až do září 1939 (s. 129), Gestapo prý muselo v letech 1940–1943 zasahovat pouze proti komunistickému odboji (s. 136); Hácha, údajně šéf jednoho z „krajně nepřijemných autoritářských režimů“ (s. 155), prý byl jedním z předních německých a českých válečných zločinců (s. 357, pozn. 63).

8 Srov. např. BUGGE, Peter: *Czech Democracy 1918–1938 – Paragon or Parody?* In: *Bohemia*, Vol. 47, No. 1, 2007, p. 3–28.

nebo vliv Německé říše na neúspěšnou integraci Němců v Československu studie většinou ignoruje. Pokusy o kompromis, jako byla únorová dohoda z roku 1937 nebo jednání o národnostním statutu v roce 1938, kniha vynechává a spoludopovědnost části německé menšiny za neúspěch kompromisu opomíjí zcela.⁹ Fakt, že Československo až do mnichovské dohody přece jen zůstalo demokracií, je podle mého názoru podhodnocen. První republika se přes veškerou oprávněnou a nutnou kritiku právem stala „zlatý[m] standard[em], jímž mají být poměřovány všechny následující režimy“ (s. 51). Do jaké míry bylo vlastně meziválečné Československo „demokracie zmítaná problémy“ (s. 51)? V porovnání s čím to byl „nedokonale demokratický stát“ (s. 91)? Stejně jako v případě nacionalismu nebo národa/etnika zde chybí definice a komparativní perspektiva. Co se např. stalo s demokratickou formou vlády v Maďarsku, Polsku či Jugoslávii? Jak se tam zacházelo s národnostními menšinami v meziválečném období? Byla tedy pouze ČSR „neúspěšným experimentem v multinacionalismu“ (s. 115)?

Některé kritické body jsou naopak zcela oprávněné, např. odkaz na specificky české rysy autoritářského vývoje v druhé republice a později na Slovensku (s. 166), včetně akcí proti Židům a Romům (s. 103, 106). Opodstatněná je i kritika třetí republiky, např. s ohledem na přesun odpovědnosti za nucené vysídlení na velmoci (s. 167) a často hanebné zacházení s přeživšími holocaustu (s. 157 n.). Správně je podtržena spoluzodpovědnost nekomunistů v „přínejlepším polodemokratick[é]“ (s. 153) třetí republice (s. 178), jejichž nacionalismus a oportunismus hrály do karet převzetí moci komunisty. „Stalinistické peklo“, které následovalo, bylo v podstatě samostatným, neimportovaným československým výtvorem (s. 185). Kapitoly o období státního socialismu, které se spoléhají spíše na memoáry než na dokumenty, nabízejí poměrně málo nového a také poměrně málo kontroverzního, líčí nicméně pražské jaro správně jako „pražské a bratislavské jaro“ (s. 220). Tezi, že reformní komunisty v roce 1968, stejně jako předtím komunisty v roce 1948, přivedlo k moci využití inherentního českého a slovenského nacionalismu (s. 268), je třeba ještě prokázat. Názor, že Československo bylo po krátkém pražském jaru jednou z nejortodoxnějších zemí východního bloku, je oprávněný. Přínejmenším diskutabilní je tvrzení, že české vnímání sebe sama jako takříkajíc přirozeně „demokratické“ a „západní“ země je možná až příliš růžové, což se podle Heimannové ukázalo i po vstupu

9 I zde je patrná neznalost bádání o Sudetoněmecké straně a německého výzkumu o tomto tématu zvláště; to ukazuje i neologismus „Sudetendeutscher Schützkorps“ (s. 82) místo správného „Freiwilliger Selbstschutz“ Sudetoněmecké strany či „Sudetendeutsches Freikorps“.

České republiky do Evropské unie (s. 321–327). Důraz na slovenská specifika na cestě k „sametové revoluci“ (s. 305) je rovněž chvályhodný.

Shrnutο: bylo (a je) zcela oprávněné, byť nahlíženo ze zahraničí ne zcela nové, zpochybňovat příliš pozitivní obraz Čechů a československých dějin 20. století. Heimannové základní teze, že militantní nacionalismus se přizpůsobil každé ideologii, ať už demokratické či autoritářské, komunistické, socialistické nebo fašistické (s. 335), a byl hlavní hybnou silou českých (a slovenských) dějin 20. století, není podle mého názoru přesvědčivá. Chybí důkazy, srovnání a kontextualizace. Četné vnější a vnitřní faktory zůstávají skryté nebo opomíjené. Přesto je otázka spoluodpovědnosti Čechů a Slováků na krizích a katastrofách Československa v 20. století legitimní. Reakce české veřejnosti ukáže, zda přílišný důraz na jedinou hlavní hybnou sílu může v České republice vyvolat plodnou diskusi. Uvidíme. I debaty o původním vydání této studie však byly podle mého názoru ve své podstatě mnoho povyku pro málo.